

В.А. Мусійчук

ПРАКТИЧНА ТРАНСКРИПЦІЯ В'ЄТНАМСЬКИХ ВЛАСНИХ НАЗВ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ: ПРИГОЛОСНІ ФОНЕМИ

Практична транскрипція власних назв передбачає врахування вимови (власне транскрипції) та написання (транслітерації). Проблема співвідношення елементів транскрипції та транслітерації часто вирішується суб'єктивно у кожному конкретному випадку, що не дозволяє створити уніфіковану систему практичної транскрипції. Вчені пропонували різні шляхи подолання суб'єктивізму у цьому питанні. А. Гудманян для відтворення власних назв у перекладі пропонує враховувати фонографічну структуру чужомовної назви, що являє собою сукупність усіх компонентів і співвідношень субструктур, які її складають, а саме фонетичної, фонологічної, графічної та орфографічної: кожна з них має у процесі асиміляції усєї лексичної одиниці свою специфіку і тому може бути проаналізована окремо [Гудманян 2000]. М. Вакуленко наголошує, що основою мови є звукові форми, для відображення яких використовується письмо. Тому при запозиченні, тобто входженні слова в іншу мову, необхідно вдаватися до відтворення звуків за допомогою граматичної транскрипції. Питання у тому, як її застосовувати. Вирішення цього питання дослідник бачить в інваріантному транскрибуванні, тобто послідовному відтворенні звучання вихідного алофона (найчастіше – головного вияву) фонем, явно чи неявно присутньої в мові-першоджерелі вихідним (основним) алофоном мови-сприймача. “Це фонологічна модифікація граматичного транскрибування, яка нейтралізує взаємодію складників мовлення і тим самим “згладжує” надміру гострі особливості вимови першоджерела” [Вакуленко 1999, 7].

Який би з методів ми не обрали, для досягнення нашої мети – створення системи правил практичної транскрипції в'єтнамських власних назв для української мови – перш за все необхідно описати та зіставити фонологічні системи двох мов.

Фонема – найменша функціональна релевантна одиниця флективних та аглютинативних мов, необхідна для створення й розрізнення матеріальної форми одиниць змісту [Вовк 2007, 5]. В'єтнамська мова належить до ізолятивного типу і на фонетичному рівні більше спирається на склад, а не на фонему, що було обґрунтовано у попередній нашій статті [Мусійчук 2011]. Спираючись на дослідження П. Вовк, що проводила зіставлення фонем китайської та української мов, можемо провести аналогію і з в'єтнамською мовою. “У лінгвістичному аспекті зіставлення українських та китайських голосних і приголосних є зіставленням різнорівневих одиниць. Проте, попри лінгвістичну неоднорівневність голосних і приголосних флективної (української) та коренеізолюючої (китайської) мов, фізіологічна та фізична подібність цих об'єктів аналізу уможливорює їх міжмовне зіставлення” [Вовк 2007, 8]. Така ж сама ситуація і з зіставленням української та в'єтнамської фонологічних систем.

Нами уже було підкреслено, що в'єтнамська мова у своїх діалектних варіантах має різочі відмінності у фонетичному плані. Також було зроблено висновок, що саме для практичної транскрипції використання лише літературної норми вимови недостатньо через розбіжності у вимові та написанні [детальніше див.: Мусійчук 2010]. Отже, почнемо характеристику фонологічної системи в'єтнамської мови (враховуючи деякі діалектні можливості) з опису приголосних фонем. З огляду на чітку структуру в'єтнамського складу та відповідну дистрибуцію фонем [детальніше див.: Мусійчук 2011] вважаємо за доцільне розглядати фонемі кожної частини складу окремо, зокрема щодо приголосних це ініціали та фінали, тобто приголосні, які починають склад та які закінчують його.

У нижченаведених таблицях у скісних дужках даються позначення фонем за міжнародним фонетичним алфавітом, без дужок наводяться літерні засоби передачі відповідних фонем у в'єтнамській мові.

Таблиця 1. Ініціали в'єтнамської мови

Спосіб утворення		Місце утворення		Губні	Передньоязикові		Середньоязикові (палатальні)	Задньоязикові (велярні)	Гортанні					
					Альвеолярні	Ретрофлексні								
Зімкнені	Шумні	Придихові			/tʰ/	th								
		Непридихові	Глухі		/t/	t	/tʃ/	ch	/k/	c, k, q	/ʔ/			
	Дзвінкі		/b/	b	/d/	đ								
	Плавні (сонорні)			/m/	m	/n/	n	/ɲ/	nh	/ŋ/	ng, ngh			
Щільні	Шумні		Глухі	/f/	f	/s/	x	/ʃ/	s		/x/	kh	/h/	h
			Дзвінкі	/v/	v	/z/	d, gi, r	/ʒ/	r			/ʒ/	g, gh	
	Плавні (бокові)				/l/	l								

У таблиці 1 наведена система початкових приголосних в'єтнамської мови згідно з фундаментальною працею “Фонологія в'єтнамської мови” [Ngũ âm tiếng Việt 1980, 148]. Зімкнений гортанний звук /ʔ/ єдиний з ініціалей не відображається на письмі. На нашу думку, до цієї таблиці слід додати фонему /p/, яка не зустрічається на початку складу у питомо в'єтнамській лексиці, але є у таких запозичених словах, як *pin* (батарея), *patê* (нашмет), а також в іменах деяких національних меншин, що населяють територію В'єтнаму. Крім того, необхідно додати дрижачий звук /r/, що у літературній вимові зустрічається у деяких регіональних географічних назвах – *Cam Ranh* – або у запозиченнях з іноземних мов – *Pari* (Париж). Фонем /tʃ/, /ʒ/, /ʃ/ репрезентують діалектну вимову, однак вони визначені на письмі, тому важливі при транслітерації.

Таблиця 2. Фінали в'єтнамської мови

Спосіб утворення		Місце утворення		Губні	Передньоязикові	Середньоязикові			
Шумні				/p/	p	/t/	t	/k/	c, ch
Плавні	Сонорні			/m/	m	/n/	n	/ɲ/	ng, nh
	Несонорні			/w/	u, o			/j/	i, y

Таблицю 2 наведено згідно з [Ngũ âm tiếng Việt 1980, 220]. Фінали в'єтнамського складу також представлені приголосними та двома напівприголосними. Шумні кінцеві приголосні імплузивні, що значно відрізняє їхню вимову від початкових приголосних звуків (ініціалей), що, навпаки, є експлузивними. Прийнято вважати, що склади без фінали (кінцевий звук не позначений на письмі) мають нульову кінцеву фонему, яка вступає в опозицію з усіма іншими кінцевими фонемами, так само, як гортанний /ʔ/ протиставлений іншим приголосним у системі ініціалей.

Таким чином, у в'єтнамській мові є дві системи приголосних відповідно до їхньої позиції у складі – початкові та прикінцеві. В українській мові такого розрізнення немає. Прийнято говорити про систему приголосних фонем української мови. Українська мова має 32 приголосних, у тому числі 22 твердих і 10 м'яких [Фонема 2004, 761]: /m/ м, /n/ н, /b/ б, /d/ д, /d̪/ д̪, /d̪ʲ/ д̪̆, /d̪ʲ/ д̪̆, /g/ г, /p/ п, /t/ т, /t̪/ т̪, /t̪ʲ/ т̪̆, /t̪ʲ/ т̪̆, /k/ к, /v/ в, /h/ г, /z/ з, /ʒ/ ж, /f/ ф, /s/ с, /ʃ/ ш, /x/ х, /l/ л, /r/ р, /lʲ/ ль, /rʲ/ рь, /nʲ/ нь, /zʲ/ зь, /d̪ʲ/ д̪̆, /d̪ʲ/ д̪̆, /d̪ʲ/ д̪̆, /t̪ʲ/ т̪̆, /t̪ʲ/ т̪̆, /sʲ/ сь, /j/ й.

Зіставне дослідження фонологічних систем різних мов може містити такі аспекти:

- кількість та якість інвентарю фонем (кількість, характер та сила опозицій і кореляцій фонем);
- позиційні зміни та випадки нейтралізації фонем;
- комбінаторика й оточення фонем;
- функції фонем у словах [Кочерган 2006, 110].

Усі ці аспекти у тій чи іншій мірі важливі для практичної транскрипції. Щодо кількості – маємо 32 українські приголосні фонем проти 24 початкових та 8 кінцевих приголосних в'єтнамської мови. Якщо не брати до уваги імплузивність кінцевих в'єтнамських фонем і прирівняти їх до експлозивних початкових приголосних, то залишається лише дві напівприголосні фонем, які не збігаються з початковими фонемами, а саме /j/ та /w/. Отже, маємо 26 в'єтнамських приголосних фонем. Однак з точки зору фонологічних опозицій у в'єтнамській мові немає протиставлення твердих і м'яких приголосних, як в українській. Таким чином, маємо 22 українських твердих приголосних проти 26 в'єтнамських. Опозиції “зімкнені / щілинні, глухі / дзвінкі, шумні / плавні” присутні у системах приголосних фонем обох зіставлюваних мов. Крім того, у в'єтнамській мові є опозиція “придихові / непридихові” фонем.

За місцем утворення маємо відповідність в обох мовах серед губних фонем: /p/, /b/, /v/, /f/, /m/. Передньоязикові /t/, /d/, /n/, /s/, /z/, /l/ в українській мові зараховують до зубних [Сучасна... 2010, 226–227], а у в'єтнамській – до альвеолярних, однак при транскрипції можна вважати ці звуки відповідниками. Ретрофлексні /tʃ/, /zʃ/, /ʃ/ в'єтнамські фонем співвідносяться з українськими альвеолярними фонемами /tʃ/, /zʃ/, /ʃ/. Дрижачий /r/ в обох мовах також схожий. В'єтнамські задньоязикові фонем /k/, /x/ співвідносяться з українськими /k/, /x/. В'єтнамський дзвінкий щілинний велярний звук /ɣ/ може бути зіставлений з українським дзвінким щілинним фарингальним /ɦ/. Решта в'єтнамських фонем не має прямих відповідників в українській мові, тому потребує детальнішого аналізу.

Початковий приголосний /r/ у потоці мовлення робить кожен склад, що не оформлений іншим початковим приголосним, відокремленим від попереднього, запобігає злиттю вимови двох сусідніх складів. Однак ця фонема не відображається графічно, а деякі вчені відкидають його смислорозрізнавальну роль. І для практичної транскрипції він не має значення, тому немає потреби шукати відповідник в українській мові.

Придихова фонема /tʰ/ не має прямого відповідника серед українських фонем, однак може бути відтворена поєднанням двох літер ‘тх’, тим більше що у в'єтнамській мові цей звук також передається двома літерами – ‘th’.

Середньоязикові палатальні фонем /c/ та /ɲ/ можуть бути відтворені засобами пом'якшення, що притаманне українській мові: /c/ – ‘ть’ або ‘ць’, /ɲ/ – нь.

Задньоязикова зімкнена сонорна фонема /ŋ/ відсутня в українській мові. Для її відтворення при практичній транскрипції візьмемо до уваги фонологічні характеристики, а також написання. У в'єтнамській абетці відсутня літера на позначення цього звука. У цьому немає нічого неприродного, адже система графем певної мови формується внаслідок пристосування алфавіту до системи фонем на певному історичному етапі розвитку мови, тому рідко коли буває однозначна відповідність “фонема / графема” [Журавлев 1990, 117]. Позначається ця фонема лігатурою ‘ng’. Якщо обирати між двома українськими буквосполученнями ‘нг’ та ‘нґ’, то друге буквосполучення ближче за фонологічними характеристиками, адже містить ‘г’, що позначає задньоязикову зімкнену фонему /g/, на відміну від фарингальної щілинної /ɦ/ ‘г’.

Залишається без українського фонологічного відповідника гортанна глуха фрикативна фонема /h/. За місцем творення до неї найближча фарингальна фрикативна українська /ɦ/. Однак ми вже зіставили її з іншою близькою в'єтнамською фонемою /ɣ/. Глухий щілинний звук /x/ також уже зіставлений з іншою в'єтнамською фонемою. Отже, коли фонологічне зіставлення не дає результату, доводиться звертатися до графіки. Маємо три літерні позначення: /x/ ‘kh’, /ɣ/ ‘g’ (або ‘gh’ перед ‘i’, ‘e’, ‘ê’) та /h/ ‘h’. Пропонуємо три відповідні позначення українськими літерами: ‘кх’, ‘г’, ‘х’.

Окремо необхідно обумовити транскрипцію фонем /z/, яка позначається трьома різними літерами: ‘d’, ‘gi’, ‘r’. Як було визначено, літера ‘r’ у діалектній вимові може

читатись як /z/, тому для зручності у практичній транскрипції ми будемо використовувати українську 'ж', коли матимемо написання 'r', окрім випадків, коли ця літера позначатиме звук /r/. Слова з буквосполученням 'gi' у деяких діалектах в'єтнамської мови вимовляються м'якше, ніж слова з літерою 'd', тому для практичної транскрипції позначатимемо це буквосполучення палаталізованим 'зь'.

Щодо фінальних приголосних /k/ і /ŋ/, що мають по два варіанти графічного відтворення – 'c', 'ch' та 'ng', 'nh' відповідно, то для уникнення утворення зайвих омофонів при передачі в'єтнамських власних назв українською мовою пропонується в цьому випадку спиратись на орфографію та транслітерувати відповідно: 'c' – 'к', 'ch' – 'ть', 'ng' – 'нг', 'nh' – 'нь'.

Напівприголосний /j/ має відповідник – український 'й'. Однак через наявність у в'єтнамській мові опозиції голосних фонем "довгі / короткі" ця фонема позначається на письмі двома різними літерами, 'i', 'y', щоб позначити довжину попередньої головної фонем. Тому вважаємо, що для розрізнення відповідного написання фонему /j/ необхідно позначати літерою 'й', якщо попереду довгий голосний, та літерою 'i', якщо попереду короткий голосний звук. Таку саму диференційну ознаку мають і позначення півголосної фонем /w/ 'u', 'o', тому засобами української абетки позначатимемо ці літери голосними 'у' та 'о' відповідно.

Отже, підсумком вищенаведеного зіставлення в'єтнамських та українських приголосних фонем, з урахуванням особливостей написання, що є необхідним для практичної транскрипції, можемо запропонувати таблицю відповідностей в'єтнамських та українських позначень приголосних фонем.

Таблиця 3. Практична транскрипція приголосних фонем в'єтнамської мови засобами української мови

В'єтнамська літера (або буквосполучення)	Фонема, яку позначає в'єтнамська літера	Відповідна українська літера (або буквосполучення)
b	/b/	б
c	/k/	к
d	/z/	з
đ	/d/	д
g	/ɣ/	г
h	/h/	х
k	/k/	к
l	/l/	л
m	/m/	м
n	/n/	н
p	/p/	п
q	/k/	к
r	/z/	ж
r	/r/	р
s	/ʃ/	ш
t	/t/	т
v	/v/	в
x	/s/	с
ch	/c/	ть, ць
gh	/ɣ/	г
gi	/z/	зь
kh	/x/	кх
ng	/ŋ/	нг
ngh	/ŋ/	нг
nh	/ɲ/	нь
ph	/f/	ф

th	/tʰ/	тх
tr	/ʈ/	ч
i	/j/	й
y	/j/	і
u	/w/	у
o	/w/	о

Таким чином, ми розглянули систему приголосних фонем в'єтнамської мови та зіставили її з системою українських приголосних у тій мірі, в якій це було необхідно для виведення правил практичної транскрипції в'єтнамських імен та власних назв літерами української абетки. У своєму дослідженні ми намагалися виходити з подібності фонем обох мов або з наявних опозицій фонем у кожній мові. У разі відсутності еквівалентів фонем чи опозицій було враховане графічне позначення літерами в'єтнамської мови та запропоновані відповідні варіанти букв чи буквосполучень української мови. У цій статті не була розглянута комбінаторика та оточення фонем, через те що для цього необхідний аналіз системи голосних фонем, який буде нами проведений у наступних дослідженнях.

ЛІТЕРАТУРА

- Вакулєнко М. Наукові засади відтворення запозичених та іншомовних слів: інваріантна транскрипція і транслітерація // *Вісник Книжкової палати*, 1999, № 10 (40).
- Вовк П. **Контрастивний аналіз української мови та мов Сходу за експериментально-фонетичними даними. Зіставлення української та китайської мов.** Київ, 2007.
- Гудманян А.Г. **Відтворення власних назв у перекладі: автореф. дис... д-ра філол. наук:** 10.02.16; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2000.
- Журавлев В.К. **Корреляция // Лингвистический энциклопедический словарь.** Москва, 1990.
- Кочерган М.П. **Основи зіставного мовознавства.** Київ, 2006.
- Мусійчук В.А. **Практична транскрипція в'єтнамських власних назв українською мовою: склад** // *Східний світ*, 2011, № 2.
- Мусійчук В.А. **Проблема передачі в'єтнамських власних назв українською мовою** // *Східний світ*, 2010, № 3.
- Сучасна українська літературна мова: **Лексикологія. Фонетика** / А.К. Мойсієнко, О.В. Бас-Кононенко, В.В. Бондаренко та ін. Київ, 2010.
- Фонема // Українська мова: Енциклопедія.** Київ, 2004.
- Ngữ âm tiếng Việt / Biên tập Lương Văn Đăng, Vũ Quang Hào.** In lần thứ hai có sửa và bổ sung. Hà Nội, 1980.